

بررسی جایگاه حقوق شهروندی در نظام قضایی جمهوری اسلامی ایران از منظر

اندیشه‌های حقوقی و سیاسی آیت‌الله هاشمی شاهرودی

سید کامران فتح الهی^۱، کیومرث زمانی شیخ آباد^۲

^۱ استادیار دانشگاه جامع امام حسین (ع)، دانشکده علوم اجتماعی و فرهنگی. S.ali@ihu.ac.ir (نویسنده مسئول)

^۲ دانشجوی دکتری حقوق عمومی، دانشگاه جامع امام حسین (ع). zamanikumars7688@gmail.com

چکیده. در این پژوهش به بررسی اندیشه‌های سیاسی و حقوقی آیت‌الله هاشمی شاهرودی در خصوص حقوق شهروندی و جایگاه قوه قضاییه در صیانت از این حقوق در نظام جمهوری اسلامی ایران پرداخته شده است. با عنایت به اینکه مبانی حقوق بشر اسلامی و طرح ریزی این مبانی از جمله دغدغه‌های اصلی آیت‌الله هاشمی شاهرودی در منصب قضاوت و کسوت فقاقت بوده است. بنابراین مسئله اصلی این تحقیق، تبیین نقش قوه قضاییه در تحقق و حمایت از حقوق شهروندی از منظر اندیشه‌های حقوقی و سیاسی آیت‌الله هاشمی شاهرودی می‌باشد. مهم‌ترین اهداف پژوهش پیش رو عبارتند از: ۱- تبیین جایگاه حقوق شهروندی در اندیشه سیاسی و حقوقی آیت‌الله هاشمی شاهرودی. ۲- بررسی نقش قوه قضاییه در صیانت از حقوق شهروندی بر اساس نظریات ایشان. ۳- ارائه الگویی مشخص جهت اجرای حقوق بشر در نظام جمهوری اسلامی بر اساس آرای آیت‌الله هاشمی شاهرودی. روش این پژوهش توصیفی - تحلیلی بوده و داده‌های لازم از طریق مطالعات کتابخانه‌ای و تحلیل محتوای آثار و سخنان آیت‌الله هاشمی شاهرودی گردآوری شده است. در این راستا از منابع دست اول شامل کتب، مقالات، و سخنرانی‌های ایشان استفاده شده است. نتایج تحقیق مزبور نشان می‌دهد که آیت‌الله هاشمی شاهرودی در دوران ریاست بر قوه قضاییه، توجه جدی به رویکردی مردم‌محور داشته‌اند و همواره از حقوق شهروندی دفاع می‌کردند. شایان توجه است که آیت‌الله هاشمی شاهرودی با ارائه الگوهای اسلامی در حوزه حقوق بشر و شهروندی، در صدد بودند که نظام حکمرانی جمهوری اسلامی ایران و بطور خاص دستگاه قضایی را به مسیری هدایت نماید که حافظ و نگهبان واقعی حقوق شهروندان باشد. لازم بذکر است که دیدگاه‌های آیت‌الله هاشمی شاهرودی می‌تواند بطور جدی مبنای صحیحی برای توسعه نظری و عملی حقوق شهروندی در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران قرار گیرد.

واژگان کلیدی: حقوق شهروندی، قوه قضاییه، آیت‌الله هاشمی شاهرودی، حقوق بشر اسلامی، عدالت قضایی.

The Status of Citizens' Rights in the Judicial System of the Islamic Republic of Iran from the Perspective of Ayatollah Hashemi Shahroudi's Legal and Political Thoughts

Seyed Kamran Fathollahi¹, Kiumars Zamani Sheikh Abad^{2}*

¹Assistant Professor, Imam Hussein Comprehensive University, Faculty of Social and Cultural Sciences.
S.ali@ihu.ac.ir (Corresponding author)

²PhD Candidate in Public Law, Imam Hussein Comprehensive University. zamanikumars7688@gmail.com

Abstract:

This study examines the political and legal thoughts of Ayatollah Hashemi Shahroudi regarding citizens' rights and the position of the judiciary in safeguarding these rights within the judicial system of the Islamic Republic of Iran. Considering that the foundations of Islamic human rights and their formulation were among the primary concerns of Ayatollah Hashemi Shahroudi during his tenure as a judge and religious scholar, the main issue of this research is to elucidate the role of the judiciary in the realization and protection of citizens' rights from the perspective of his legal and political thoughts. The main objectives of this research are: To clarify the position of citizens' rights in Ayatollah Hashemi Shahroudi's political and legal thought; To analyze the role of the judiciary in protecting citizens' rights according to his views; To provide a specific model for the implementation of human rights within the Islamic Republic, based on the views of Ayatollah Hashemi Shahroudi. The methodology of this research is descriptive-analytical, and the necessary data were collected through library studies and content analysis of the works and speeches of Ayatollah Hashemi Shahroudi. Primary sources, including his books, articles, and speeches, were utilized for this purpose. The findings of the research indicate that during his presidency of the Judiciary, Ayatollah Hashemi Shahroudi paid serious attention to a people-centered approach and consistently defended citizens' rights. It is noteworthy that Ayatollah Hashemi Shahroudi, by offering Islamic models in the field of human rights and citizenship, sought to guide the governance system of the Islamic Republic of Iran, particularly the judiciary, towards a path that would be a true guardian and protector of citizens' rights. It is important to mention that Ayatollah Hashemi Shahroudi's views can serve as a solid foundation for both the theoretical and practical development of citizens' rights in the legal system of the Islamic Republic of Iran.

Keywords: Citizens' Rights, Judiciary, Ayatollah Hashemi Shahroudi, Islamic Human Rights, Judicial Justice.

آیت الله العظمی شاهرودی از جمله شخصیت ها و کارگزاران نظام جمهوری اسلامی ایران بود که واجد ابعاد مختلف اخلاقی، علمی و سیاسی بود. باتوجه به اینکه آیت الله شاهرودی هم در حوزه نجف و در مکتب آیت الله شهید صدر (ره) و هم در حوزه علمیه قم و در محضر اساتید آن از جمله مرحوم امام (ره) فعالیت علمی داشت و همچنین علاوه بر فعالیت های علمی، فعالیت های مبارزاتی در طول نهضت اسلامی و بعدها در مناصب کلیدی نظام جمهوری اسلامی ایران داشتند بنابراین شخصیت آیت الله هاشمی شاهرودی شخصیتی جامع و بسیط الاطراف بود. شاید بهترین تعبیری که راجع شخصیت ایشان به کار برده شد تعبیر مقام معظم رهبری در پیام ارتحال آیت الله شاهرودی بود که فرمودند:

«ایشان استادی بزرگ در حوزه علمیه قم و کارگزاری باوفا در مهم ترین تشکیلات نظام جمهوری اسلامی، عضو موثری در شورای نگهبان و رئیس موفق در مجمع تشخیص مصلحت نظام بودند و آثار و برکات علمی بسیاری از خود برجای نهادند».

بنابراین باتوجه به آنکه که آیت الله شاهرودی علاوه بر فعالیت های اجرایی در مناصب قضایی جمهوری اسلامی ایران، دارای اندیشه اخلاقی و تفکرات حقوقی منسجمی نیز بودند. و از آنجایی که یکی از موضوعات مورد تاکید ایشان حقوق شهروندی و حقوق بشر بود و به نحوی که همواره در توصیه به محافل علمی و آکادمیک تأکید داشتند که باید در خصوص مبانی حقوق بشر اسلامی و نقد حقوق بشر غربی، پژوهش هایی صورت بگیرد، زیرا به اعتقاد ایشان «در دیدگاه اسلام، مبانی حقوق انسانها براساس عدالت انسانی و اجتماعی است. اسلام برای حقوق واقعی انسان ها و آرمان ها و ارزش های انسانی احترام خاصی قائل است و من فکر می کنم باید حوزه، دانشگاه ها، حقوقدانان و قضات با نگاهی علمی و محققانه افتخارات ارزنده حقوق واقعی بشر را براساس مبانی ناب اسلامی به سایر کشورهای جهان منتقل کنند. مبانی حقیقی اسلام و سیره ائمه اگر موشکافانه مورد مذاقه قرار گیرد، به تحقیق، بیشترین جنبه های حفظ حقوق انسان ها در این مبانی به طور عملی و اصیل وجود دارد» (هاشمی شاهرودی، ۱۳۸۴). از این رو حقوق بشر به عنوان اندیشه ای که درصدد انعکاس آرمان جهانی عدالت و زندگی شرافتمندانه، همراه با مساوات و کرامت بشری است. و با عنایت به این مهم که حقوق شهروندی مجموعه حقوق وضع شده مربوط به اعلامیه جهانی حقوق بشر یا انقلاب کبیر فرانسه نیست؛ بلکه حقوق شهروندی در ذیل حقوق بشر به عنوان تفکری که موضوع آن «انسان» است قدمتی به درازای تاریخ بشر دارد و باتوجه به آنکه در جهان بینی اسلامی نیز انسان خلیفه خدا است که در سایه عقل، اراده و مسئولیت بر سایر مخلوقات برتری دارد. نزدیکی و قرابت آدمی به خداوند و اعتقاد به ارزش و کرامت والای انسان، به حقوق شهروند یا حقوق بشر در نظام اسلامی، موقعیت ممتاز و برجسته

ای بخشیده است. آنچه که به عنوان حقوق انسانی در اعلامیه جهانی حقوق بشر آمده، به نحو کامل تری در نظام حقوقی اسلام مورد توجه قرار گرفته است (قریشی و همکاران، ۱۳۹۱).

در همین راستا با نظر به این موضوع که مسئله حقوق شهروندی همواره در میان سیاست ورزان نظام جمهوری اسلامی به عنوان مسئله ای سیاسی شناخته شده و غالباً دستمایه نزاع ها و اختلافات جناح ها و قطب بندی های سیاسی قرار می گرفته. به نحوی که عده ای از سیاست ورزان با اتخاذ یک رویکرد با عنوان «دین سیاسی» که همه ارکان دین و نظام اسلامی باید در اختیار آنان باشد و نه «سیاست دینی» که مبنای اصلی نظام جمهوری اسلامی ایران می باشد برای کسب قدرت یا برای دیده شدن از حقوق شهروندی سخن می گویند و یا برخی با ادعای «من برتر» در حل مسائل کشور و یا با هدف نفی دیگری و همسویی باندی با نزدیکان اقدام به تبیین و تعریف حقوق شهروندی می نمایند. بنابراین با عنایت به آنکه آیت الله شاهرودی در طول چهل سالی که در مناصب گوناگون نظام جمهوری اسلامی ایران سابقه خدمت داشتند هیچگاه اصول و ارزش های اخلاقی را زیر پا نگذاشتند و همواره با اتکای بر حلم و بردباری در رفتارهای سیاسی شخصیتی متمایز و قابل اتکاء بوجود آوردند. مهم تر از آن با نظر به اینکه آیت الله شاهرودی بواسطه تحصیل علم و کسب فیض از محضر علما برجسته مکاتب نجف و قم فقیه و عالمی طراز اول بودند که افتخار شاگردی آیت الله شهید صدر (ره) را کسب نموده بود. بنابراین آیت الله شاهرودی با فرا روی از جناح بندی ها و مسائل و حواشی سیاسی با هدف و دغدغه مستحیل و مرتفع ساختن مسئله حقوق بشر و موانع آن در نظام سیاسی جمهوری اسلامی ایران اقدام به تعریف و ارائه الگویی مشخص برای اجراء حقوق بشر در نظام جمهوری اسلامی نمود. شایان ذکر است که با توجه به اینکه نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران از حیث ماهیت، به قواعد بنیادین حقوق اسلامی توجه نموده و به رعایت آن التزام داشته و پس از شکل گیری دستگاه قضا نیز برخی از سیاستگذاری ها توانسته مدلی مستقل را در عرصه حقوق بشر مطرح نماید. بنابراین نظرات آیت الله العظمی هاشمی شاهرودی به عنوان یکی از سردمداران مکتب حاکمیت قانون و حقوق بشر بر قوه قضاییه، می تواند تصویری واضح و مشخص از مباحث حقوق انسانی در سیستم قضایی ایران ارائه دهد (انصاری، ۱۳۹۷).

مقام معظم رهبری از معدود شخصیت های سیاسی و فقهی کشور بود که ارزش و منزلت فقهی - اصولی و جایگاه اخلاقی و انسانی آیت الله شاهرودی را می دانست و تلاش نمود که نظام جمهوری اسلامی ایران و حتی قاطبه مردم از وجود ایشان بی بهره نمانند. و با عنایت به اینکه آیت الله شاهرودی در طول ده سال مدیریت شان بر دستگاه قضایی کشور و در دیگر مناصبی که حضور داشتند، همواره فراتر از جناح ها و دسته بندی های سیاسی عمل نمودند و باعث اعتبار و ارجمندی مناصب و جایگاه هایی که در اختیار داشتند گردید. به نحوی که آیت الله شب زنده دار در این باره می گوید: «شخصیت آیت الله هاشمی شاهرودی مورد قبول همگان بود و از استوانه های انقلاب به شمار

می آمد. وجود ایشان در شورای نگهبان و در جاهای دیگر که احتیاج به اعلیت و فقاهاست، امری بود که باعث اطمینان مردم می شد».

بنابراین با هدف شناسایی جایگاه و منزلت علمی و اخلاقی آیت الله شاهرودی و برای شناساندن تاثیرات ایشان بر مجموعه دستگاه قضاء در موضوع حقوق شهروندی در مقاله حاضر درصددیم که بصورت کلی اولاً: به بررسی ارتباط میان حقوق شهروندی با اندیشه سیاسی و حقوقی آیت الله شاهرودی بپردازیم و ثانیاً: شاخص های قوه قضائیه در صیانت از حقوق شهروندی در حکومت اسلامی از منظر اندیشه سیاسی و حقوقی آیت الله شاهرودی را مورد بررسی قرار دهیم. برای انجام پژوهش حاضر، از روش تحلیلی - توصیفی بهره گرفته شده و به منظور گردآوری داده های مربوط به حقوق بشر و شهروندی و نقش قوه قضائیه در تأمین حقوق ملت براساس اندیشه آیت الله هاشمی شاهرودی، از مطالعات کتابخانه ای بهره گرفته شده و تلاش شده با رجوع به منابع دست اول که مجموعه آثار منتشر شده از ایشان بود، تحلیل های مناسب ارائه گردد. واحد تحلیل اندیشه های آیت الله شاهرودی، عبارات و پاراگراف های مربوط به قوه قضائیه و حقوق شهروندی در مجموعه گفتارهای ایشان بوده است.

معنا و مفهوم حقوق بشر و شهروندی در اندیشه سیاسی و حقوقی آیت الله شاهرودی

ادبیات حقوق شهروندی: معنای عام و خاص

حقوق شهروندی از نگاه آیت الله هاشمی شاهرودی واژه جدیدی در ادبیات حقوق است که واجد دو معنای مطلق حقوق عمومی و یک معنای خاص می باشد (هاشمی شاهرودی، ۱۳۹۴ و قلی پور، ۱۳۸۶). آیت الله شاهرودی در تبیین معنای عام و خاص حقوق شهروندی آورده اند که اگر برای حقوق شهروندی یک معنای عام و وسیع در نظر گرفته شود به صورت مطلق تمام جوانب حقوق عمومی که حقوق اجتماعی و فردی شهروندان و آحاد ملت تعریف شده در برمی گیرد. در واقع در این تعریف شامل بر حقوق عامه افراد، حقوق اجتماعی، حقوق شخصی، خانوادگی، فرهنگی و آزادی های مشروع افراد می باشد. در تعریف عام از حقوق شهروندی مجموعه این حقوق مخصوص قوه قضائیه و کارهای قضایی نخواهد بود؛ بلکه همه ابعاد حقوق انسانی را شامل می شود. در معنای نخست، کل حقوق نظام و جامعه با حقوق شهروندی درگیر خواهد بود، زیرا معنای بسیار عامی است که بخشی از آن مشمول حقوق سیاسی، اجتماعی، اقتصادی و عامه خود دولت هم می شود. این معنا، معنای عام حقوق شهروندی است. اما بر اساس معنای محدودتر، حقوق شهروندی به معنای حقوقی است که در ارتباط شهروندان با حاکمیت شکل می گیرد. در این معنا مدیریت و حکمرانی نظام سیاسی باید به گونه ای شکل بگیرد که حقوق آحاد جامعه یا شهروندان سلب یا تضییع نشود. معنا یا برداشت دیگر از حقوق شهروندی، حقوقی است که در رابطه با شهروندان و حاکمیت در اجرا و اداره مردم به وجود می آید. در این معنا حقوق و آزادی های شهروندی مفهومی مضیق و محدود دارد. هنگامی که فرد در جامعه ای جای می گیرد، معمولاً حقوق و آزادی های او با حقوق دیگران و عامه شهروندان در تزامن و

تضاد قرار می گیرد. در اینجا که حقوق شهروندی واجد سه ضلع فرد، جامعه و دولت می گردد حاکمیت یا بطور خاص دولت به عنوان تنظیم گر و نظم دهنده موظف است که اولاً: حقوق جامعه و عامه مردم را به عنوان اهم مورد صیانت و رعایت قرار دهد، زیرا همانگونه که می دانیم تا زمانی که حقوق جامعه مورد صیانت قرار نگیرد و جامعه به مثابه بستری برای رشد و پرورش حقوق فردی دارای امنیت و آرامش نباشد امکان توسعه حقوق فردی وجود ندارد. ثانیاً: حقوق فردی و گروه های اجتماعی رعایت و مرز آن با حقوق اجتماعی و عامه مردم مشخص گردد. در این معنا، حقوق افراد و آحاد جامعه، حقوق خانواده ها و شخصیت های حقیقی و حقوقی هم باید در مدیریت کلان اجتماعی ملموس شده و در قوانین مورد توجه قرار گیرد و در مقام اجراء، رعایت و حفظ شود. آن دسته از نظام ها و قوانین اجتماعی که بتوانند به بهترین نحو، حقوق فرهنگی، اجتماعی یا حقوق شهروندی، حقوق کیفری و حقوق مدنی افراد را حفظ کنند و در مدیریت اجتماعی حتی در حاکمیت نظم اجتماعی و مجموعه حقوق اجتماعی و فرهنگی را مورد رعایت قرار دهند، موفق تر و مستحکم تر هستند. اما هرگاه حاکمیت یا نظام حکمرانی با تمسک به دلایلی همچون برقراری نظم، امنیت و اجرای تشریفات اداری و برپایی تشکیلات مورد نیاز، حقوق شهروندی را تضییع و مورد خدشه قرار دهد، بحث حقوق شهروندی و حفظ آن مطرح می گردد. به این ترتیب نظام های قضایی و حقوقی که بتوانند مجموعه حقوق شهروندی را در کنار و ضمن مدیریت کلان جامعه به شکلی دقیق تر و کامل تر حفظ نمایند، موفق تر و با ارزش تر هستند. از این رو باید میان حقوق شهروندی در معنای عام آن با حقوق شهروندی در معنای خاص آن قائل به تمایز شد. از نظر حقوقی در گفتمان های حقوقی روز دنیا بیشترین اطلاق و تعریف مربوط به معنای دوم است. منظور از حقوق شهروندی این است که حقوق افراد و انسانها در بخش کلان جامعه که بخش مدیریتی جامعه است حفظ شود و در لابه لای تشریفات و ادارات مورد نیاز مدیریت جامعه از بین نرود و تضییع نشود. درحقیقت این تعامل، میان حقوق حاکمیت و حقوق افراد است و اینجاست که حقوق شهروندی مورد توجه و عنایت قرار می گیرد و نقش دستگاه قضایی و حقوق قضایی در این بخش بیشتر نمایان می شود (هاشمی شاهرودی، ۱۳۹۴). آیت الله شاهرودی در کتابی تحت عنوان «شهروندمحوری در عرصه عدالت» که دکترا ایشان در عرصه حقوق شهروندی است، مجموعه حقوق شهروندی را به عنوان حقوقی که هر شهروند جمهوری اسلامی ایران باید از آن برخوردار باشد را بر اساس آنچه را که در متن قانون اساسی تقریر یافته به سه بخش: مدنی و سیاسی، اقتصادی، فرهنگی، اجتماعی و قضایی تقسیم می کند (جلالی فراهانی، ۱۳۸۶).

استغناء نظام اسلامی از مفاهیم حقوق بشر غربی

حقوق انسان در اسلام بسیار محترم است (هاشمی شاهرودی، ۱۳۹۵) و «خداوند برای حفظ جان انسانها و سلامت جسم و روح آنها و بقای نسل ها و احترام به حقوق دیگران، قوانین و مقرراتی قرار داده است» (هاشمی شاهرودی، ۱۳۹۲). به عبارت دیگر، در متن اسلام، دیدگاه ها و سیاست های اصولی و اساسی قضایی است که مربوط

به احقاق حقوق است و اسلام بیشتر از دنیای غرب به حقوق شهروندی و حقوق مردمی اهمیت داده است (هاشمی شاهرودی، ۱۳۹۴). در آموزه های اسلامی، تعالیم و بیانات معصومین (ع) به همراه کتاب مقدس قرآن کریم، در باب حقوق بشریت، مباحث زیادی مطرح شده و همین مسئله باعث می شود تا در حوزه نظر و عمل، نظام اسلامی هیچ وابستگی و نیازی به مفاهیم غربی و الگوی کشورهای غربی در حوزه حقوق بشر نداشته باشد. هاشمی شاهرودی در این زمینه توضیح می دهند: «در متون اسلامی و شیعی، مطالبی در خصوص رعایت خلق و توجه به مردم آمده است که ما را از دنباله روی تعالیم غربی و رعایت به اصطلاح حقوق بشر غربی، مستغنی ساخته است» (هاشمی شاهرودی، ۱۳۹۴).

نظام قضایی اسلام دقیق ترین و برترین نظام قضایی در تحقق عدالت قضایی و حفظ حقوق بشر است. با توجه به همین استغنائی نظام قضایی اسلام است که آیت الله شاهرودی توضیح می دهند: تمسک غرب به حقوق بشر، مزورانه است و در عمل دوگانه برخورد می کنند. آنها می خواهند به بهانه نقض حقوق بشر در کشورهای اسلامی به خصوص در بعد سیاسی و اجتماعی، همان الگوی مزورانه خودشان را تحمیل کنند. ما با تکیه بر فرهنگ اصیل اسلامی، می توانیم استغنائی خودمان در همه این ابعاد را اثبات کنیم و مدل های جدیدی به دنیا ارائه دهیم که از مدل های آنها پیشرفته تر، عادلانه تر و حقانی تر است. عدالت نظام قضایی اسلام، بی نظیر است و اگر به درستی اجرا شود، مردم طعم عدالت را خواهند چشید. دشمنان در تبلیغات خود فقط بعضی مجازات های اسلامی مانند قصاص و شلاق را علم کرده و از این شیوه برای بدبین کردن اذهان مردم نسبت به نظام قضایی اسلامی، استفاده می کنند. اگر اهمیت حقوق شهروندی و عدالت قضایی که در اسلام وجود دارد، به درستی تبیین شود، آن وقت مشخص می شود که چقدر نظام قضایی اسلام دقیق تر است و در تحقق عدالت قضایی و حفظ حقوق بشر، بر نظام های مدعی، برتری دارد. آنچه آنها در تبلیغات خود علیه ما بر آن تکیه کرده اند مانند کیفر قصاص، اگر با شرایط خودش اجرا شود، آن هم عین عدالت و مایه حیات انسان هاست» (هاشمی شاهرودی، ۱۳۹۴).

حقوق شهروندی و انسانی در گفتمان انقلاب و نظام جمهوری اسلامی

تطابق انقلاب اسلامی و ایده های نظام جمهوری اسلامی با حقوق اسلامی و انسانی

منافع و مسائلی که در مکتب اسلام مطرح است، خیلی مهم و عظیم است. اسلام حقوق مردم را خیلی بهتر حفظ کرده است تا آنچه که در دنیا ادعایش را می کنند (هاشمی شاهرودی، ۱۳۹۴). به تعبیری دیگر، پاسخ های درست به نیازهای بشر در مکتب اسلام ناب است و انقلاب اسلامی ایران، آموزه های اسلام را احیاء کرده و به شکل قانون درآورده و این حقوق عامه و کرامت انسانی که در قانون اساسی ایران آمده، متخذ از اندیشه اسلام ناب است (هاشمی شاهرودی، ۱۳۹۴). باید توجه داشت که مبداء و مبنای انقلاب اسلامی در حقیقت خواست و اراده مردم بود

که با رهبری امام راحل هدایت شد و با شیوه های صددردمدنی و مبتنی بر حقوق و آرمان های ملی شکل گرفت. شاید هیچ انقلابی از این جهت مثل انقلاب اسلامی نباشد که این قدر مردمی باشد و عامه میلیونی مردم کشور، پشتیبان آن باشند. این انقلاب مطابق دقیق ترین و عالی ترین مبانی حقوق بشری بود. برعکس، دشمنان انقلاب اسلامی سعی کردند از شیوه های ضد حقوق بشری علیه انقلاب استفاده کنند و دست به ترور و مداخله زدند. رهبری انقلاب اسلامی، مبنا و ایده های نظام جمهوری اسلامی، متکی بر حقوق اسلامی و انسانی است. به مدت کوتاهی پس از پیروزی انقلاب اسلامی، به سرعت نهادهای حکومت مردم سالار، یکی پس از دیگری شکل گرفت و برنامه ریزی برای توسعه کشور آغاز شد. در این مسیر، تمام منش و مبنا و روش ها بر حفظ حقوق انسان ها بوده است. مجموعه این مسیر نشان می دهد که احترام به حقوق انسان ها در روح این نظام، نهفته است. سنگ بنای انقلاب اسلامی ایران، حقوق مردم است و مبداء پیدایش آن هم، حرکت و جوشش خود مردم بوده است، نه قدرت طلبی. در مرحله بنیانگذاری ارکان و نهادهای نظام جمهوری اسلامی در همه بخش ها و ارکان، حقوق ملت، سنگ بنای اصلی انقلاب و نظام جمهوری اسلامی بوده و هست. یکی از این ارزش ها که بسیار مورد توجه انقلاب و نظام جمهوری اسلامی می باشد، صیانت و پاسداری از حق و حقوق ملت به عنوان یکی از سنگ بناها و ارزش های اصیل انقلاب و نظام اسلامی می باشد. اساساً معنا و ذات حکمرانی اسلامی چیزی جز خدمت به خلق الله یا شهروندان نمی باشد. بنابراین منشاء اقتدار نظام جمهوری اسلامی و نیروی حرکت دهنده انقلاب اسلامی پشتیبانی و حضور ملت در صحنه در جهت حمایت از نظام اسلامی می باشد و به همین نحو عدم حضور ملت در صحنه و عدم پشتیبانی مردم از نظام جمهوری اسلامی و انقلاب اسلامی موجب ضعف و نابود نظام و انقلاب است. در قانون اساسی، بسیاری از نهادهای حاکمیتی با رأی مردم انتخاب می شوند. ریاست قوه مجریه، نمایندگان مردم در قوه مقننه و اعضای شوراهای طبق قانون اساسی با آراء مردم انتخاب می شوند. پس اولاً: مردم چنین اثر مهم و تعیین کننده ای در نظام اسلامی دارند و ثانیاً: بر مبنای فرهنگ اسلامی، مردم در نظام اسلامی واجد جایگاه خاصی می باشند. حاکمیت اسلامی با حاکمیت استبدادی تفاوت جوهری دارد (هاشمی شاهرودی، ۱۳۹۴).

اصل «همه جانبه بودن» حقوق شهروندی در نظام حقوقی ایران

حقوق شهروندی در نظام سیاسی اسلام و جمهوری اسلامی ایران به عنوان مصداق یک نظام مطلوب اسلامی، «حقوقی همه جانبه» است. به عبارتی، دغدغه های رهبر انقلاب اسلامی، قانون اساسی، قوانین عادی و بخشنامه هایی که صادر شده، نشانگر اهمیت حقوق شهروندی در زوایای مختلف تشکیلات امنیتی و انتظامی است و سعی می شود این حقوق مورد تضييع قرار نگیرد. اگر هم به جهت بی نظمی یا فقدان امکانات، رخوتی در احیاء این حقوق دیده شود، مقام رهبری به موضوع توجه نموده و در خصوص آن فرمان و دستور می دهد. این امر، طبیعت نظام اسلامی ایران که یک نظام مبتنی بر عدالت، کرامت انسان و حفظ حقوق انسان ها و شهروندی است می باشد و ماهیت خود

را در این می بیند که این حقوق را در همه ابعاد حتی بعد اقتصادی ارائه دهد. باید به این مسائل هم در قوانین مصوب و هم در ساختارهایی که تشکیل می شود، توجه کرد تا این حقوق تضييع نشوند. این موضوع نیز نظام قضایی و حاکمیت اسلامی را از دیگر نظام ها ممتاز می کند. بیشترین ضربه نیز زمانی به نظام اسلامی وارد می شود که حاکمان، قضات، مسئولان و مدیران اجرایی در هر بخشی، این حساسیت را از دست بدهند و در ساختارها و تشکیلات تنها به حاکمیت توجه شده و مردم جایگاهی نداشته باشند. اینجاست که قوای مقننه، مجریه و قضاییه باید در رابطه با حفظ حقوق شهروندی، دنبال یک برنامه ریزی ویژه باشند و به آن توجه نمایند. باید این حساسیت ایجاد شود که در کل بدنه قوای حاکمیت، اولین چیزی که مدنظر قرار می گیرد، حفظ حقوق مردم باشد و فقط به فکر قدرت دستگاه و سازمان قضایی نباشند؛ ولی وقتی تشکیلات، اداره، وزارتخانه و دادگستری ناخودآگاه ایجاد شود، خود به خود امکانات، قوانین و ملزومات طوری تنظیم می گردند که این تشکیلات دارای اختیارات زیادی می شوند و هنگامی که تخلفی صورت گیرد، مطلق نگاه کردن به این بخش، منجر به تضييع حقوق افراد می شود و این خلاف حقوق شهروندی است. باید دقت شود که حقوق مردم، حداقل در حد ضروری حفظ گردد (هاشمی شاهرودی، ۱۳۹۴).

مصادق های حقوق شهروندی در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران

براساس بیانات آیت الله شاهرودی در کتاب «حقوق شهروندی»، بخشنامه ها و دستورات نشان می دهد که نظام قضایی ایران، به حقوق شهروندی توجه ویژه دارد. حق دادرسی عادلانه، حق دفاع و استفاده از وکیل، رعایت کرامت افراد در دستگاه قضایی، ممنوعیت شکنجه و هتک حیثیت افراد، کاهش استفاده از بازداشت موقت و نگاه اصلاحی به زندانی، از جمله حقوق شهروندی افراد است که در قانون اساسی و قانون حفظ حقوق شهروندی به آن اشاره شده است. یکی از وظایف قوه قضاییه، حمایت از حقوق اجتماعی، سیاسی، اقتصادی و آزادی های مشروع افراد است. این که مسئولان خود را مصون از انتقاد بدانند، قطعاً حقوق شهروندی تضييع و آسیب می بیند. در ادامه چند نمونه از موارد حقوق شهروندی در قوانین ایران که آیت الله شاهرودی به آنها اشاره داشته است، بیان می شوند:

دادرسی عادلانه: یکی از مهم ترین عناوین حقوق شهروندی، حق دادرسی عادلانه و دسترسی آسان و همگانی به آن است. اینکه انسان ها بتوانند در جامعه وقتی ظلمی به آنها شد، هم دسترسی آسان به دادرسی داشته باشند و هم آن دادرسی، دادرسی عادلانه باشد، موضوع بسیار مهمی است. مطابق با اصل ۳۴ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران: «دادخواهی حق مسلم هر فرد است و هر کس می تواند به منظور دادخواهی به دادگاه های صالح رجوع نماید. همه افراد ملت حق دارند اینگونه دادگاه ها را در دسترس داشته باشند و هیچ کس را نمی توان از دادگاهی که به موجب قانون حق مراجعه به آن را دارد منع کرد» (قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۳). بر مبنای همین

تصریح و تقریر قانون اساسی، موضوع دسترسی عادلانه مردم به محاکم و انجام دادرسی عادلانه توسط قضات در نظام حقوقی جمهوری اسلامی ایران بطور جدی مورد توجه قرار گرفته است. به نحوی که وسعت و تنوع دادرسی‌هایی که در نظام قضایی و دادرسی جمهوری اسلامی وجود دارد، بی نظیر است. بطور مثال در قوانین عادی به دادرسی‌های قضایی و محکمه‌ای، دادرسی شوراهای حل اختلاف و دادرسی تحکیمی اشاره شده است.

حق دفاع و حق استفاده از وکیل در دعاوی: مورد دیگر از مواردی که آیت الله شاهرودی در رابطه با حقوق شهروندی در نظام جمهوری اسلامی ایران بدان اشاره داشته اند حق دفاع و حق استفاده از وکیل در دعاوی است. این موضوع نیز در ذیل فصل سوم از قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران با عنوان حقوق ملت و در اصل ۳۵ از این قانون تصریح گردیده است. در این اصل اشاره شده که: «در همه دادگاه‌ها، طرفین دعوی حق دارند برای خود وکیل انتخاب نمایند و اگر توانایی انتخاب وکیل را نداشته باشند باید برای آنها امکانات تعیین وکیل فراهم گردد» (قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۳). بر همین مبنا در سیاست‌های مصوب قوه قضاییه و در قوانین آیین دادرسی به طور صریح به استفاده از وکیل اشاره شده است. شایان ذکر است که در قوانین دادرسی، احترام به آزادی‌ها و حفظ حقوق شهروندی تصویب و در بخشنامه‌های گوناگون بر آن تأکید شده است. تشکیلات و ملزوماتی که ایجاد شده، بحث قانون وکلا و ماده ۱۸۷، کمک بزرگی به توسعه بحث وکالت و کارشناسی کرده است.

حفظ کرامت انسانی: در همین رابطه در ذیل اصل ۳۹ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران تصریح گردیده که: «هتک حرمت و حیثیت کسی که به حکم قانون دستگیر، بازداشت، زندانی یا تبعید شده به هر صورت که باشد ممنوع و موجب مجازات است» (قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۳). لازم بذکر است که رعایت کرامت افراد در دستگاه قضایی و حفظ حرمت انسان‌ها نیز در قانون حفظ حقوق شهروندی مورد تصریح قرار گرفته است.

ممنوعیت استفاده از شکنجه: موضوع ممنوعیت استفاده از شکنجه و حیثیت و حرمت کسانی که به حکم قانون بازداشت شده‌اند، هم در قانون اساسی و هم در قانون احترام به آزادی‌ها و حفظ حقوق شهروندی آمده است. در اصل ۳۸ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران به عنوان اصلی که بیانگر یکی از متعالی‌ترین جوانب رعایت حقوق انسانی به توسط قانون‌گذار اساسی می‌باشد بطور مطلق تأکید شده که: «هرگونه شکنجه برای گرفتن اقرار و یا کسب اطلاع ممنوع است، اجبار شخص به شهادت، اقرار یا سوگند مجاز نیست و چنین شهادت و اقرار و سوگندی فاقد ارزش و اعتبار است. متخلف از این اصل طبق قانون مجازات می‌شود» (قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۳). حق در بند ۵ حقوق شهروندی بر حق قانونی حفظ حقوق کاهش استفاده از بازداشت موقت تأکید شده است. بر همین مبنا حقوق زندانی، اصلاح مجرم و نگاه اصلاحی به زندانی هم در قانون اساسی و هم در قوانین

عادی و بخشنامه ها آمده است. در ذیل بندهای ۲ و ۵ اصل ۱۵۶ قانون اساسی بر «احیای حقوق عامه و گسترش عدل و آزادی های مشروع» و «اقدام مناسب برای پیشگیری از وقوع جرم و اصلاح مجرمین» به عنوان مصادیقی از حقوق فردی و اجتماعی که قوه قضائیه به عنوان قوه ای مستقل عهده دار آن می باشد تاکید گردیده است.

خانواده حقوق: توجه ویژه به حقوق خانواده و اطفال در رسیدگی های حقوقی و قضایی، از ویژگی های قانون اساسی است. به نحوی که در بند ۳ از اصل ۲۱ قانون اساسی بر «ایجاد دادگاه صالح برای حفظ کیان و بقای خانواده» تاکید گردیده است (قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۳). در همین راستا می توان به قانون «دادگاه اطفال» به عنوان یکی مصادیق اجرای قانون اساسی و قانون حمایت از خانواده اشاره نمود.

تفهیم اتهام متهم و داشتن وکیل تسخیری: مطابق با اصل ۳۲ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران: «هیچ کس را نمی توان دستگیر کرد مگر به حکم و ترتیبی که قانون معین می کند. در صورت بازداشت، موضوع اتهام باید با ذکر دلایل بلافاصله کتباً به متهم ابلاغ و تفهیم شود و حداکثر ظرف مدت بیست و چهار ساعت پرونده مقدماتی به مراجع صالحه قضایی ارسال و مقدمات محاکمه، در اسرع وقت فراهم گردد. متخلف از این اصل طبق قانون مجازات می شود» (قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۳). همانگونه که در ذیل اصل ۳۵ پیشتر اشاره شد حق تفهیم اتهام متهم و داشتن وکیل تسخیری در قانون اساسی و همچنین در آیین دادرسی ما مورد توجه قرار گرفته است.

حق علنی بودن محاکمات: طبق اصل ۱۶۵ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران: «محاکمات علنی انجام می شود و حضور افراد بلامانع است مگر آنکه به تشخیص دادگاه علنی بودن آن منافی عفت عمومی یا نظم عمومی باشد یا در دعاوی خصوصی طرفین دعوی تقاضا کنند که محاکمه علنی نباشد» (قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۳). بنابراین مطابق با قانون اساسی اصل بر علنی بودن محاکمات است مگر آنکه اولاً: دادگاه تشخیص دهد که علنی بودن محاکمه مخالف و منافی با عفت عمومی یا نظم عمومی است و یا ثانیاً: در دعاوی خصوصی طرفین دعوا تقاضای غیرعلنی بودن محاکمه را داشته باشند.

ممنوعیت تفتیش عقاید و دخالت در حریم خصوصی: اصل ۲۳ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران بصراحت اعلام داشته اند که: «تفتیش عقاید ممنوع است و هیچ کس را نمی توان به صرف داشتن عقیده ای مورد تعرض و مؤأخذ قرار داد» (قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، ۱۳۸۳). بنابراین ممنوعیت تفتیش عقاید و دخالت در حریم خصوصی افراد در قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران مورد تصریح قرار گرفته است و از این رو این موضوع در قوانین عادی تا اندازه زیادی مورد توجه قرار گرفته و تصویب شده است (هاشمی شاهرودی، ۱۳۹۴).

قانون به عنوان معمار ساختارهای اجتماعی، ابداع کننده چارچوب های تشریک مساعی در زمینه های گوناگون و هنر والای صحبت کردن با آیندگان و ضامن بیرونی تحقق حقوق و تکالیف انسان ها در فرایند تعاملات اجتماعی و تنظیم کننده تعادل جوامع است (جمشیدی، ۱۳۸۸). بر اساس باور هاشمی شاهرودی، «حکومت دینی در عین دارا بودن پرتو عدالت خواهانه و ارزشی، از همه دستاوردها و تجارب بشری هم استفاده می کند. در یک جامعه دینی پیشرفته، هم اصالت های دینی محفوظ است و هم از دستاورد های علمی به بهترین وجه استفاده می شود. قانون اساسی این نظام، برگرفته از اسلام است و به گونه ای تنظیم شده که حقوق اساسی جامعه را بر اساس مبانی اسلامی حفظ کند» (هاشمی شاهرودی، ۱۳۹۴).

آیت الله شاهرودی در رابطه با ظرفیت های حقوق بشری قانون اساسی اظهار می دارند که: «در قانون اساسی شاید بیش از ۱۴۰ اصل داشته باشیم که در آنها بحث حقوق مردم، حقوق عمومی، حقوق شهروندی و حقوق عامه مطرح شده است» (هاشمی شاهرودی، ۱۳۹۴). ایشان با اعتقاد به هماهنگی اصول قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران با مبانی حقوق بشری تصریح می کند: «ما معتقدیم که در قانون اساسی جمهوری اسلامی، حقوق اصلی و اساسی انسان ها به بهترین شکل با آرمان ها و مقاصد اسلامی تلفیق شده است. حقوق بشر یکی از ارکان قانون اساسی ماست، ولی در تفصیلات و مصادیق آن ممکن است با آنچه که در اروپاست، اختلاف داشته باشد که این اختلاف هم طبیعی است. نسبت به موضوع حقوق زنان، قانون اساسی و دیگر قوانین ما، برای زنان تمام حقوق سیاسی و اجتماعی لازم را برابر مردان دیده اند» (هاشمی شاهرودی، ۱۳۹۴). توضیحات فوق نشان می دهد حقوقی که در قانون اساسی آمده، همان حقوقی است که مورد قبول اسلام می باشد و امروزه در بسیاری از مجامع حقوقی و نظام های اجتماعی دنیا، اصل آن پذیرفته و به عنوان حقوق شهروندی، حقوق عامه افراد یا هر عنوان دیگری مورد قبول واقع شده و کلیت آن مورد اشکال قرار نگرفته است، بلکه آنچه که مشکل امروز کشورهاست، از قبل وجود داشته و اختلافی در اصل این عدالت و حقوق نیست؛ گرچه در مقدار و نوعش اختلاف زیادی وجود دارد و بیشترین مشکل و چالش در مقام اجرا است؛ به این معنا که این حقوق در مقام اجرا در جامعه تضییع می شوند (هاشمی شاهرودی، ۱۳۹۴).

شاخص های قوه قضاییه در صیانت از حقوق شهروندی

خدمت به مردم و احقاق حقوق عامه

توجه به جهان بینی اسلامی، عامل تحرک در نظام و حکومت دینی است (هاشمی شاهرودی، ۱۳۹۵) و با توجه به مبانی اعتقادی، خدمت به مردم نیز یک اصل دینی فراگیر و بایسته خواهد بود. براساس اندیشه سیاسی آیت الله شاهرودی، جایگاه خدمت رسانی به مردم در اسلام، بسیار رفیع است و به همین دلیل بین نظام مردم سالاری دینی و نهضت خدمت رسانی، ارتباطی وثیق برقرار است و برای احقاق حقوق عامه در حکومت اسلامی و تقویت حقوق

شهروندی، لازم است به مسئله خدمت رسانی به مردم توجه ویژه شود. بنابراین، تلاش برای تحقق خدمت رسانی در حوزه های قضایی، امری لازم برای تعالی جامعه دینی و حکومت اسلامی است و در این میان نباید از «وظایف خطیر دادرها در نهضت خدمت رسانی به مردم» غفلت ورزید (هاشمی شاهرودی، ۱۳۸۳). در یکی از گفتارهای آیت الله شاهرودی، ایشان یکی از مشتقات خدمت به مردم را جلوگیری از ضایع شدن حقوق آنها ذکر می نماید. بر اساس باور ایشان، «احقاق حق مظلوم، واقعاً یک عبادت و یک امر از واجبات است» (هاشمی شاهرودی، ۱۳۹۸). در کتاب مدیریت اسلامی تأکید شده است که: «مدیران بدانند که مدیون و مرهون زحمات مردم هستند و بایستی این دین خود را به مردم ادا کنیم...، مدیران نظام اسلامی شیفته خدمت به مردم هستند. خدمت به مردم وسیله است برای تحقق اقتدار مردمی نظام و پیشگیری از تهدیدهای دشمنان نظام و ایجاد امید در مردم...، تشکر عملی مدیران از ملت، با خدمت به آنها میسر می شود» (هاشمی شاهرودی، ۱۳۹۸). آیت الله هاشمی شاهرودی اعتقاد دارد که احقاق حقوق مردم از خصلت های بارز دستگاه قضایی مطلوب است و قوه قضاییه، مسئولیت ایجاد و گسترش عدل، امنیت و حمایت از حقوق مردم و به تعبیری احقاق حقوق عامه را بر عهده دارد که از وظایف بسیار سنگینی است. ایشان در کتاب خود تأکید می کنند که اگر احکام قضایی سریع و به وقت و با قاطعیت، دقت، عدالت و بی طرفی و مساوات انجام شود، حقوق شهروندان تأمین می شود و به همین دلیل توصیه می نمایند: «تشریفات قضایی و ساختار آیین دادرسی، می بایست به گونه ای باشد که با سرعت و سهولت احقاق حق شود» (هاشمی شاهرودی، ۱۳۹۸). ایشان در این زمینه همچنین اشاره می کند که: «ویژگی نظام قضایی اسلام، توجه به حقوق مردم است. حقوق مردم در فرهنگ اسلامی جایگاه خاصی دارد. وقتی به قضاوت های امیرالمؤمنین (ع) نگاه کنیم، می بینیم خصلتی که بیش از همه بر آن تأکید شده، حل مشکل مردم و احقاق حقوق آنان است. کسی که حقش از دستش گرفته شده، باید این حق را به او بازگرداند. بحث دغدغه خدمت رسانی به مردم داشتن، در حقیقت ریشه دینی دارد. این دغدغه در بخش قضاوت روشن تر است و لذا قاضی می بایست همواره متذکر باشد که من اینجا نشسته ام برای اینکه به مردم خدمت کنم. اصلاً قضاوت یعنی خدمت به مردم از طریق احقاق حقوق آن ها. این روحیه وقتی واقعاً در دل و جان و وجدان قاضی ریشه بدواند، دیدگاه ها و رفتارش متحول می شود» (هاشمی شاهرودی، ۱۳۹۸). در همین راستا آیت الله شاهرودی به وکلا توصیه دارد که: «مطلوب آن است که وکلا واقعاً پناهگاه حقوقی مردم باشند» (هاشمی شاهرودی، ۱۳۹۸).

رعایت اخلاق قضایی

اخلاق قضایی در گفتار و اندیشه آیت الله شاهرودی، همنشین مفهوم «مردمداری» است (هاشمی شاهرودی، ۱۳۸۵) در کتاب «نظام قضای اسلامی» به نگارش آیت الله شاهرودی، آمده است: «ویژگی قضای اسلامی، اخلاق قضایی است. در اسلام علاوه بر اخلاق عمومی که برای همه افراد در جامعه اسلامی لازم است، برای قضاوت و قاضی،

اخلاق و آداب خاصی وجود دارد که ممکن است در متون فقهی ما به عنوان اخلاق و آداب قاضی آمده باشند، ولی برای تحقق بخشیدن به عدالت مورد نظر نظام اسلامی، بسیار مهم تر و مؤثرتر از احکام قضایی هستند. قاضی به خصوص وقتی در جایگاه قضاوت قرار می گیرد، باید در همه مراحل دادرسی، مواظب اخلاق و آداب قضایی خود باشد. هر یک از مراحل تحقیق، بازپرسی و دادرسی و اجرای حکم، آداب اخلاقی بسیار مؤکد و شدید و غلیظی دارد که می بایست تدوین شده و آموزش داده شود. اگر در نظام قضایی ما اخلاق به طور دقیق احیاء شود، آن وقت خواهید دید این نظام قضایی چقدر با دیگر نظام های قضایی دنیای امروز و با وضع قضایی فعلی ما تفاوت دارد. برخی از نارسایی ها و گله مندی ها و اشکالات و انتقادات مردم، در حقیقت به واسطه خلاء اخلاق و آداب قضایی اسلام در نظام قضایی ماست. در اخلاق قضاوت اسلامی آمده است که قاضی حق ندارد یکی از دو طرف دعوی را بیشتر نگاه کند، یعنی آداب قضا اینقدر دقیق است. در نظام قضایی اسلامی باید این آداب احیاء شود، و احیاء شدن آن هم به نصیحت نیست، بلکه طرح و برنامه می خواهد. تا ما اینها را احیاء نکنیم، نمی توانیم بگوییم یک نظام قضایی اسلامی کامل داریم» (هاشمی شاهرودی، ۱۳۹۸). الگوی مطلوب نظام قضایی و آیین دادرسی عادلانه در حکومت اسلامی براساس مواضع و اندیشه آیت الله هاشمی شاهرودی، دادرسی مبتنی بر سیره علوی است (هاشمی شاهرودی، ۱۳۹۵). بنابراین، اگر اخلاق قضایی رعایت شود، شهروندان با حفظ کرامت و شرافت به احقاق حقوق خویش می اندیشند و بسترهای ظلم به حقوق شهروندان کاسته می شود.

رویکرد بهداشت قضایی در نهادها و سیستم های مربوط به حقوق ملت

یکی از شاخص های مطلوب سیستم قضایی از دیدگاه آیت الله شاهرودی، رعایت بهداشت قضایی است و ایشان برای تعالی نظام قضایی اسلامی و رشد مدیریت خرد و کلان کشور، رعایت بهداشت قضایی را توصیه می کنند. ایشان در این خصوص اشاره می نمایند: «ما احساس کردیم یک بیماری در کل سیستم های مدیریتی کشور در رابطه با حقوق مردم وجود دارد. باید توجه داشت تا زمانی که جلوی ویروس ها گرفته نشود، امنیت حقوقی، اقتصادی، مالی و... تحت تأثیر ویروس ها قرار خواهد گرفت و تکثیر دادگاه ها اثری نخواهد داشت. شهرداری ها، گمرکات، بانک ها، بیمه و اداره ثبت اسناد و املاک از جمله دستگاه های ورودی حقوق مردم هستند. اگر این ورودی ها اصلاح بهداشتی نشوند، ما با افزایش دادگاه و شوراهای حل اختلاف به جایی نمی رسیم. نا امنی های حقوقی موجود در جامعه زیاد شده، باید با انجام اقدامات مقتضی اجازه ندهیم تولید پرونده داده شود. ما در دستگاه قضایی به این نتیجه رسیدیم که باید بهداشت حقوقی را از سیستم های مبادی ورودی حقوق مردم شروع کنیم و ساختارهای مناسب در سیستم های مبادی ورودی ایجاد شود» (هاشمی شاهرودی، ۱۳۹۸). ایشان در جایی دیگر اشاره می کنند: «ما همانگونه که در کلیه مسائل قضایی نیاز به بهداشت قضایی و بهداشت مبارزه با فساد داریم، در مسئله قضایی مربوط به امور اقتصادی نیز به این امر نیازمندیم. همانگونه که امروزه همه دنیا از جمله کشور ما در مورد سلامت

جسمانی افراد معتقد به رعایت بهداشت پیش از اتخاذ راهکارها برای درمان است. در خصوص مسائل حقوقی و قضایی نیز باید همین گونه باشد، زیرا کثرت جرم و دعوای حقوقی، نوعی ویروس و میکروب در جامعه است که باید به وسیله سیاست های صحیح درمان شود» (هاشمی شاهرودی، ۱۳۹۸).

یکی از ملزومات بهداشت قضایی در حکومت اسلامی، نظارت و بازرسی است. تا جایی که آیت الله هاشمی شاهرودی اعتقاد دارند در حکومت اسلامی نقش بازرسی مضاعف است و باید با آسیب شناسی نظام بازرسی، به ارتقاء آن همت گمارد (هاشمی شاهرودی، ۱۳۹۴). براساس مواضع آیت الله هاشمی شاهرودی، وظایف نظارتی ریاست قوه قضاییه بسیار خطیر است و این مسئولیت در جامعه اسلامی، عامل توسعه قضایی در کشور خواهد شد و ضعف قانونی سازمان بازرسی در حوزه نظارت، موجب تضییع حقوق شهروندی می شود؛ لذا اصلاح ساختار سازمان بازرسی کشور با توجه به مقتضیات زمانی و قانونمندی مدیریت ها در نظام حقوقی و قضایی کشور، عامل توانمندسازی بازرسی و نظارت در سطح کشور خواهد شد که ارتقاء کارآمدی سیستم قضایی کشور، دستاورد این مسئله خواهد بود (هاشمی شاهرودی، ۱۳۸۵).

مبارزه با مفاسد اقتصادی در جامعه

تشکیل ستادهای مبارزه با مفاسد اجتماعی یک ضرورت برای سیستم قضایی در یک کشور می باشد (هاشمی شاهرودی، ۱۳۸۵). پیرامون اهمیت این مسئله در کتاب «پیشگیری و مقابله با جرایم» آمده است که: «باید با هر گونه فساد، تبعیض و نا امنی با تمام وجود مقابله کنیم و از تمام ظرفیت قوه قضاییه و اختیاراتی که قانون اساسی بر مبنای احکام الهی به این قوه داده است، برای از میان بردن مثلث شوم فقر و تبعیض و فساد استفاده نماییم» (هاشمی شاهرودی، ۱۳۹۸) از دیدگاه آیت الله شاهرودی اجرای عدالت، مبارزه با مفاسد به خصوص فسادهای اقتصادی، رفع تبعیض، احیای حقوق عامه و حمایت از حقوق شهروندی، از مقاصد بسیار بلند و اصلی نظام جمهوری اسلامی است که هم در فقه و هم در قانون اساسی به آنها تصریح شده است. ایشان در کتاب «مقابله با مفاسد اقتصادی» اشاره می کنند که: «موضوع مبارزه با مفاسد اقتصادی به عنوان یکی از وظایف قوه قضاییه در راستای تحقق سیاست های کلی اصل ۴۴ است. قطعاً یکی از مهم ترین مباحث مبارزه با مفاسد است. فساد، امری ناحق است و اصل، بر مبارزه با فساد می باشد و وظیفه دستگاه قضایی نیز همین امر است که هم واجب نفسی بوده و هم واجب مقدمی و تأخیری، یعنی قوه قضاییه فی حد ذاته باید با فساد مبارزه کند و هم در جهت رسیدن به اهداف عالیه اقتصادی اقدام به مبارزه با فساد اقتصادی نماید. آنچه در این زمینه مهم می باشد آن است که باید مشخص شود چه چیزی فساد است و چه چیز فساد نیست. دوم آنکه راه و روش مبارزه با این فساد مشخص شود. گاهی اوقات مبارزه با فساد به گونه ای صورت می

گیرد که ضرر آن بیش از خود فساد است. نباید روشی را در این زمینه به کار بگیریم که مصالح بالاتر از بین برود و باید این امر را مدنظر قرار دهیم که در مسیر مبارزه چه هزینه ای پرداخت می کنیم» (هاشمی شاهرودی، ۱۳۹۸).

۳-۵: ارتقاء کیفیت کادر قضایی و حقوقی در سطح کشور

توسعه قضایی در حکومت اسلامی منجر به اقتدار ملی خواهد شد و در این مسیر، عوامل توسعه و ارتقاء کیفی دستگاه قضایی کشور به قانون، نیروی انسانی، سازمان و تشکیلات، امکانات و اختیارات، نوآوری و تکنولوژی نیاز دارد (هاشمی شاهرودی، ۱۳۸۰ و هاشمی شاهرودی، ۱۳۸۵). علاوه بر توجه به مسائل چهارگانه فوق، قضات باید ضمن داشتن روحیه و احساس مسئولیت نسبت به مجرمین، «رعایت مصالح اجتماعی» را نیز مدنظر قرار دهند (هاشمی شاهرودی، ۱۳۸۸).

از آنجا که از دیدگاه آیت الله شاهرودی، «ایجاد امنیت» و «اجرای عدالت» دو وظیفه محوری قوه قضاییه می باشد، ایشان برای تحقق امنیت و عدالت که از ملزومات برپایی مردم سلاری دینی و پیاده سازی حقوق شهروندی است، به پنج اصل راهبردی اشاره می نمایند: «ضرورت تدوین سیاست های کیفری، تدوین سیاست های مدیریتی و نظارتی، توسعه امکانات و تجهیزات، ارتقاء سطح علمی و مهارتی قضات و برنامه ریزی برای تخصصی کردن دادگاه ها» (هاشمی شاهرودی، ۱۳۹۴). آیت الله شاهرودی اعتقاد دارد قضاوت یک شغل و حرفه مثل سایر مشاغل نیست و قاضی نباید دنبال استفاده از قضاوت برای منافع شخصی باشد، بلکه باید احساس کند که قضاوت یک بار سنگین و یک امانت بزرگ الهی است که می خواهد بر دوش او قرار گیرد. قاضی فقط باید از باب وظیفه و انجام تکلیف وارد این کار شود. چنین قاضی ای است که خداوند با فرشتگان خود او را تثبیت و تأیید می کند و نمی گذارد پایش بلغزد و قلمش برخلاف حق بگردد. اگر بتوانیم کادر قضایی خود را چه قضات عالی رتبه و چه قضات جدیدالورود را با کیفیات و شرایط مورد نظر اسلام و صفات قاضی اسلامی تطبیق دهیم، دیگر هیچ مشکلی در دستگاه قضایی نخواهیم داشت و تمام مشکلات دیگر از قبیل بودجه و امکانات به آسانی قابل حل است. مشکل عمده و اساسی که حل آن بسیار سخت است؛ همین است. اگر این کار انجام گیرد، آن وقت خواهیم دید که چگونه عدل و قسط و احقاق حقوق در تمام جامعه گسترش می یابد و مردم احساس می کنند پناه آنهاست. آنچه سبب بی اعتمادی مردم به دستگاه قضایی می شود، در حقیقت عملکرد نادرست کادر قضایی است. آیت الله شاهرودی در کتاب «چالش ها و مسائل فراروی نظام جمهوری اسلامی ایران»، بر کیفیت کادر قضایی و قضات تأکید کرده و اشاره می دارند: «اگر قاضی متعهد، عادل، فاضل، کارآمد، خدا ترس و عاشق عدالت و احقاق حقوق مردم و واجد صفات و شرایط قاضی اسلامی باشد، از همین قوانین ناقص و دست و پا شکسته نیز می تواند به شکلی استفاده کند که مردم را به حق خود برساند. اگر قاضی، قاضی موردنظر فقه اسلام باشد، با همین قوانین موجود، با همه مشکلات و پیچیدگی هایی که

دارد می تواند احقاق حق کند. بنابراین، ما باید به شرایط و صفات مجری به ویژه در دستگاه قضایی توجه کنیم. در گزینش، در آموزش، در قضاوت، در نظارت و همه کارهایی که در مجموع، مدیریت دستگاه قضایی را شکل می دهد، بر این قسمت تأکید کنیم و به آن اولویت درجه اول بدهیم. سعی کنیم انشاءالله کادر قضایی عادل، صالح، مؤمن، باتقوا و فاضل تربیت کنیم» (هاشمی شاهرودی، ۱۳۹۸).

نظریه پردازی و ارائه ایده های برتر حقوقی برای تعالی دستگاه قضایی:

در سیره نظری و عملی آیت الله هاشمی شاهرودی، «پویایی فکری و نواندیشی»، یک «ضرورت» محسوب می شود (هاشمی شاهرودی، ۱۳۹۸) و این رویکرد در نهادهای قضایی باید مورد توجه باشد. بر اساس آنچه را که آیت الله شاهرودی بدان اعتقاد دارند، تدوین سیاست های کلی قضایی به کار علمی بسیار بالایی نیاز دارد (هاشمی شاهرودی، ۱۳۹۸) لاجرم، «اصلاح روش های عقب مانده قضایی»، از محورهای اساسی اصلاحات قضایی در کشور می باشد (هاشمی شاهرودی، ۱۳۸۵) و برای تحقق این مهم، نظریه پردازی لازم است. در ارتباط با این مقوله راهبردی، آیت الله شاهرودی اعتقاد دارند که برای تعالی سیستم های قضایی و حقوقی باید ایده های برتر و نوینی که برآمده از آموزه های اسلامی است را ترویج کرد. ایشان در کتاب اندیشه اسلامی اشاره می کنند: «باید ایده های برتر و اندیشه های اسلام و اهل بیت را در بعد نظریه پردازی، در قالب های امروز تدوین و عرضه کنند و در بعد عملی به اجرا در آورند. یکی از این ابعاد، حقوق و قضاست. امروز جهان اسلام تشنه آن است که اندیشه ها و افکار حقوقی و سیاست های حقوقی و قضایی نظام ما را بداند و از آن استفاده کند» (هاشمی شاهرودی، ۱۳۹۸) به عنوان نمونه، ایشان نسبت به مقوله حبس و زندان، نظرات خاصی داشتند (هاشمی شاهرودی، ۱۳۸۷) و در راستای توسعه و تعمیق سیاست حبس زدایی در نظام اسلامی، از فکر و اندیشه فقها و اندیشمندان به عنوان ظرفیت لازم برای نهادینه سازی فرهنگ های نوین قضایی یاد می نمایند و اعتقاد دارند که برای رشد دستگاه قضایی در امور نوین، به فکر و اندیشه نیاز است و برای مورد ذکر شده، چنین مطالبه می نمایند که: «فقها و صاحب نظران رشته های مختلف در جهت حبس زدایی پاسخ دهند و مدل سازی کنند» (هاشمی شاهرودی، ۱۳۹۵) علاوه بر این، ایشان در نگرشی کلی در حوزه حقوق بشر نیز بر «لزوم همکاری حقوقدانان و قضات و مسئولان قضایی کشورهای اسلامی برای حل و فصل مشکلات حقوق بشری» تأکید داشتند (هاشمی شاهرودی، ۱۳۹۸).

برنامه ریزی برای پیشگیری از جرم و جنایت:

مقابله با مفاسد و جرایم، از وظایف قوه قضاییه براساس قانون اساسی است (هاشمی شاهرودی، ۱۳۸۵) و استراتژی آیت الله شاهرودی برای کاهش مجرمان در زندان و تنزل دادن آمار زندانیان، «جرم زدایی» به مثابه رهیافت اصلی در راستای «زندان زدایی» بوده است (هاشمی شاهرودی، ۱۳۹۵). از آنجا که پیشگیری از جرم در نظام اسلام مورد توجه

جدی است، براساس اندیشه، افکار و مواضع حقوقی و سیاسی آیت الله شاهرودی، وظایف دستگاه قضایی کشور مبتنی بر رسالت قانون و شرعی عبارت از «پیشگیری از وقوع جرم» بوده و این مسئله از دیدگاه ایشان، جزء وظیفه اصلی قوه قضاییه می باشد و در حکومت اسلامی نباید نقش قاضی در پیشگیری و جلوگیری از وقوع جرم نادیده گرفته شود. برای توجه به مسئله کاهش جرم و جنایت در کشور اسلامی براساس رسالت و وظایف قوه قضاییه، باید به ضرورت هایی توجه کرد که براساس اندیشه آیت الله شاهرودی، این ضرورت ها برای کنترل و پیشگیری از جرم توسط قوه قضاییه بدین شرح است: «ضرورت تدوین اصول جنایی و کیفری در نظام اسلامی، توجه به امانت الهی، جلوگیری از جرم برای کارگزاران و مسئولان قضایی و اجرایی کشور، تشکیل ستاد ویژه مبارزه با جرایم، اهمیت دادن به مسئله برنامه ریزی در پیشگیری از وقوع جرم و غیره. بنابراین، ضمن اینکه دادگستری نهاد و مجری پیشگیری از وقوع جرم خواهد بود، توجه به مقوله پیشگیری از جرم و جنایت، «ضامن امنیت اجتماعی» برای شهروندان خواهد بود» (هاشمی شاهرودی، ۱۳۸۳) و همانطور که آیت الله شاهرودی تأکید می نمایند، «امنیت به عنوان حقی اساسی برای مردم» (هاشمی شاهرودی، ۱۳۹۸) محسوب می شود که دستگاه قضایی کشور نقش مؤثری در ارتقاء ضریب امنیت ملی و اجتماعی دارد. بنابراین، «ایجاد امنیت باید به گونه ای باشد که احساس کنند دولت و دستگاه قضایی و دستگاه امنیتی پناهگاه آنها هستند» و «مسئله ای که دستگاه قضایی به عنوان یک مشکل با آن مواجه است، افزایش ناامنی و جرایم در جامعه است»؛ بنابراین، «فعال کردن قوه قضاییه در جهت امنیت بخشی به جامعه» امری لازم است (هاشمی شاهرودی، ۱۳۹۸). در یکی از سخنرانی های آیت الله شاهرودی در خصوص پیشگیری از جرم آمده است: «پیشگیری از وقوع انواع جرایم و مفسد، از وظایف سنگین و اصلی دستگاه قضایی است که البته ممکن است به خیلی از موارد متعلق به دستگاه های دیگر هم مربوط شود و آنها نیز باید همکاری کنند» (هاشمی شاهرودی، ۱۳۹۸). ایشان در جایی دیگر پیرامون همین مسئله اشاره می کنند که: «مقصود از پیشگیری این است که جامعه به طرف سلامت و طهارت حرکت کند و زمینه و بستر جرم در جامعه از بین برود. وظیفه اهم دستگاه قضا، پیشگیری از وقوع جرم است، اما این وظیفه که به نظر ما اهم از سایر وظایف است، جلوگیری از اصل وقوع جرم می باشد. جلوگیری یعنی دفع جرایم، نه رفع جرایم. مجازات برای رفع جرایم ایجاد شده است، اما پیشگیری، ممانعت از تحقق جرم و در حقیقت سالم سازی جوامع است. جامعه وقتی سالم می شود که ناامنی در آن به وجود نیاید. این وظیفه مهم در قانون اساسی لحاظ شده است، ولی سازوکار و تشکیلات و ابزار انجام این وظیفه، در قوانین عادی که در مجلس تنظیم می شود، درست مورد توجه واقع نشده است» (هاشمی شاهرودی، ۱۳۹۸) با توجه به مسائل فوق، آیت الله شاهرودی بر «کیفیت برخورد با جرم و بخشنامه های صادره در مورد احکام صادره نسبت به آن ها از سوی قضات» تأکید ویژه داشتند (هاشمی شاهرودی، ۱۳۸۸) در مرحله بعد، در صورت مجازات و حبس برای مجرمان، لازم است تا با برنامه ریزی صحیح به اصلاح وضعیت زندان ها همت گمارده شود (هاشمی شاهرودی، ۱۳۹۵).

پاسداری از کرامت انسانی در روندهای حقوقی و قضایی:

یکی از محورهای توسعه قضایی که از همه محورها نیز اصولی تر و ضروری تر است، توجه به حقوق شهروندی و حفظ کرامت انسانی و رویکرد بشرگرایانه در دستگاه قضایی است. در قانون اساسی و در متون فقهی و آداب قضایی، بیشترین توجه به حرمت و کرامت اشخاص شده است (هاشمی شاهرودی، ۱۳۹۸) ایشان در کتاب حقوق شهروندی پیرامون اهمیت اصل کرامت در مبانی فقهی و قوانین جمهوری اسلامی آورده اند که: «در فقه اسلام نیز بر عدالت قضایی و حفظ حقوق و کرامت انسان ها تأکید شده است. اصل برائت، اصل توقیفی بودن جرم، بی طرفی قاضی و دستگاه قضایی، مساوات بین طرفین در محاکمه و اخلاق و اوصاف قضایی که برای قضات در فقه ما آمده، همه حاکی از تأکید اسلام بر رعایت حقوق و کرامت انسان است» (هاشمی شاهرودی، ۱۳۹۸). به باور ایشان عدالت قضایی و حکومت قانون برای تعالی حکومت اسلامی لازم است (انصاری، ۱۳۹۹: ۷۶) و در معنای دیگر بر سیاست قضایی علوی، «اصل مساوی بودن همه در حکم و اجرای عدالت» مبتنی می باشد و باید در حکمرانی اسلامی مورد توجه باشد (هاشمی شاهرودی، ۱۳۹۸) و «اجرای حق و عدالت و تحقق ارزش ها، فلسفه اصلی تشکیل جمهوری اسلامی ایران» است (هاشمی شاهرودی، ۱۳۹۸). این نکته نشان می دهد که برای رعایت حقوق شهروندی، قوانین باید براساس عدل تدوین شوند و به اعتقاد آیت الله شاهرودی، قوانین و احکام عادلانه اسلامی در مقام عمل و اجرا نیاز به تشریفات و تشکیلات خاص دارد (هاشمی شاهرودی، ۱۳۹۸) در کتاب حقوق بشر نیز ذکر شده است که در فرهنگ غنی اسلام، بهترین نظام عادلانه تأمین کننده حقوق بشر وجود دارد و «محروم کردن هر ملتی از حق خود، خلاف حقوق بشر است» (هاشمی شاهرودی، ۱۳۹۸). هاشمی شاهرودی اعتقاد دارد که در پاسخ به پدیده مجرمانه باید بر اساس سیاست کیفری اسلام، به مسئله «عدم تحقیر اشخاص متهم و مجرم» توجه شود (هاشمی شاهرودی، ۱۳۸۸) شود. البته رعایت کرامت انسانی و تأمین حقوق افراد صرفاً کنحصر به مرحله رسیدگی و صدور حکم نیست، بلکه آیت الله شاهرودی اعتقاد دارد براساس بینش و نظام حقوقی و فقهی اسلام، افراد در زندان هم باید از حقوق انسانی برخوردار باشند و به همین دلیل، اصلاح وضعیت زندان ها با توجه به مسائل حقوق اسلامی امری لازم است (هاشمی شاهرودی، ۱۳۸۰) از دیدگاه ایشان، کرامت انسانی و حقوق شهروندی زندانیان باید در سه سطح مورد توجه قرار بگیرد: «حفظ مقام و جایگاه انسانی، رعایت حقوق خانواده زندانیان و تعامل مناسب با زندانیان» (هاشمی شاهرودی، ۱۳۸۸) ضرورتاً، زندانبانان دارای مسئولیت هستند و باید «حقوق زندانیان» را رعایت نمایند (هاشمی شاهرودی، ۱۳۹۴).

دستگاه قضایی و قضات مستقل:

آیت الله هاشمی شاهرودی براساس آیین حکمرانی و سیاستگذاری قضایی امیرالمومنین علی (ع) بر «اصل استقلال قاضی و امر قضاوت» تأکید دارد (هاشمی شاهرودی، ۱۳۹۵). از آنجا که قاضی نقش مهمی در پیشگیری از جرم و

جنایت در جامعه دارد، (هاشمی شاهرودی، ۱۳۸۳) لازم است برای بهبود عملکرد دستگاه قضایی، بسترهای استقلال قضات و نهاد قضایی فراهم شود. در خصوص استقلال قضایی به دو گونه استقلال در بیانات آیت الله شاهرودی دست می یابیم و همانطور که در بیانات ایشان آمده است: «ما در قوه قضاییه، دو نوع استقلال داریم، یکی استقلال خود قوه قضاییه و دیگری استقلال قاضی که در صدور حکم قضایی، او مستقل از همه است؛ حتی از رئیس قوه قضاییه. یعنی قاضی هر پرونده‌ای به آن میزان استقلال دارد که اگر پرونده به آن شعبه ارجاع داده شود، دیگر هیچ کس حق ندارد این پرونده را از آن شعبه بازپس بگیرد یا در آن مداخله کند و هیچ کس به هیچ وجه نمی تواند رأی قضایی را که مدنظر وی می باشد را به قاضی تحمیل کند (آیت الله شاهرودی، ۱۳۹۸). در جلد سوم کتاب صحیفه عدالت، در خصوص مبحث اقتدار قضایی، به دو گونه اقتدار در سیستم قضایی اشاره شده است: « ۱- اقتدار قانونی و حقوقی ۲- اقتدار عملی و عینی». از محورهای اقتدار قانونی و حقوقی در جمهوری اسلامی مبتنی بر قانون اساسی، «استقلال مدیریت دستگاه قضایی» می باشد (هاشمی شاهرودی، ۱۳۸۳). وظایف و اختیارات گسترده، نظارت قوه قضاییه بر اجرای قوانین و مقررات، انتخاب رئیس قوه قضاییه توسط رهبر، مسئولیت مستقیم قوه قضاییه در برابر رهبری، رسیدگی به اموال رهبر و مقامهای عالی کشور، مشارکت در تعیین اعضای حقوقدان شورای نگهبان، اوصاف و شرایط ویژه ریاست قوه قضاییه، استقلال قاضی و عضویت رئیس قوه قضاییه در شورای موقت رهبری (هاشمی شاهرودی، ۱۳۸۵) بر لزوم استقلال دستگاه قضا و قضات تصریح دارد. البته استقلال دستگاه قضایی و قضات به معنای این نیست که هیچگونه نظارت و بررسی از عملکرد آنها وجود نخواهد داشت، زیرا عدم نظارت، منجر به رشد فساد خواهد شد. به همین دلیل، نظارت مدیر دادگستری بر نهادهای زیرمجموعه، امری ضروری و مورد نیاز است تا از این طریق بتوان مانع از توسعه مفاسد قضایی گردید (هاشمی شاهرودی، ۱۳۸۵).

یافته های پژوهش

یافته های پژوهش نشان می دهد که آیت الله هاشمی شاهرودی با تکیه بر مبانی اسلامی، بر جایگاه ویژه حقوق شهروندی در نظام قضایی جمهوری اسلامی تأکید داشته اند. ایشان معتقد بودند که حقوق شهروندی در نظام قضایی باید به عنوان یکی از اصول بنیادین در تصمیم گیری ها و احکام مورد توجه قرار گیرد. در این راستا، آیت الله هاشمی شاهرودی همواره از نظام اسلامی به عنوان نظامی برتر در حفظ کرامت انسانی یاد کرده اند و این مسئله را یکی از مهم ترین شاخص های تحقق عدالت قضایی می دانستند. آیت الله شاهرودی بر این باور بودند که قوه قضاییه مسئول حفظ حقوق مردم و حمایت از حقوق شهروندی است. ایشان معتقد بودند که برای اجرای این وظیفه، باید عدالت قضایی به درستی اجرا شده و فرآیندهای قضایی به نحوی باشد که شهروندان احساس امنیت و عدالت کنند. از نظر

ایشان، احقاق حقوق عامه و خدمت به مردم یکی از وظایف اصلی قوه قضایه است. یکی از یافته‌های مهم این پژوهش، تفکیک حقوق شهروندی از منظر آیت‌الله شاهرودی به سه دسته کلی است:

- حقوق مدنی و سیاسی: شامل آزادی بیان، آزادی تشکیل اجتماعات، حقوق دفاعی و حقوق قضایی.
- حقوق اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی: شامل حق آموزش، حق مسکن، تأمین اجتماعی و بهداشت.
- حقوق قضایی: شامل حق دادرسی عادلانه، حق دفاع از خود، منع شکنجه و حفظ کرامت انسانی در دادرسی‌ها.

آیت‌الله هاشمی شاهرودی بر این باورند که اسلام بالاترین سطح حفظ کرامت انسانی را دارد و نیازی به تبعیت از مفاهیم حقوق بشری غربی وجود ندارد. یافته‌های پژوهش نشان می‌دهد که آیت‌الله شاهرودی با تأکید بر شفافیت در دستگاه قضایی، خواستار مقابله جدی با موانع اجرای حقوق شهروندی در کشور بودند. ایشان اعتقاد داشتند که فساد اداری، ضعف در نظارت و عدم آموزش صحیح به قضات و مدیران قضایی از جمله موانع اصلی در تحقق حقوق شهروندی است. از این رو، ایشان خواستار تقویت نظارت، شفافیت و مبارزه با فساد در دستگاه قضایی شدند. یکی دیگر از یافته‌های پژوهش، تأکید آیت‌الله شاهرودی بر رعایت اخلاق قضایی توسط قضات و کارگزاران نظام قضایی بود. ایشان معتقد بودند که برای تحقق عدالت قضایی، قضات باید از دخالت دادن منافع شخصی در احکام خود پرهیز کرده و صرفاً بر اساس شرع و قانون عمل کنند. از نظر ایشان، اخلاق قضایی و مردم‌داری از اصول بنیادین در تحقق حقوق شهروندی است. آیت‌الله شاهرودی با ارائه نظریه «شهروندمحوری در عرصه عدالت» تلاش داشتند الگویی عملی برای تحقق حقوق شهروندی ارائه کنند. این الگو بر این اصل استوار بود که حقوق شهروندان در نظام اسلامی باید به صورت همه جانبه (سیاسی، اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی) حفظ شود و قوه قضایه در این مسیر نقش محوری داشته باشد.

تحلیل داده‌های این پژوهش نشان می‌دهد که آیت‌الله شاهرودی در تمام دوران فعالیت خود در دستگاه قضایی، همواره بر حفظ کرامت انسانی، عدالت قضایی و صیانت از حقوق شهروندی تأکید داشته‌اند. یافته‌ها نشان می‌دهد که نظریات ایشان می‌تواند به عنوان مبنایی برای تحول در نظام حقوقی و قضایی جمهوری اسلامی در جهت تحقق حقوق شهروندی مورد استفاده قرار گیرد. از نگاه آیت‌الله شاهرودی، قوه قضایه باید با مردم‌داری، اخلاق قضایی و شفافیت در فرایندهای حقوقی، به عنوان اصلی‌ترین نهاد حافظ حقوق شهروندان عمل کند.

نتیجه گیری

نکات مهم انجام شده در پژوهش به اختصار عبارتند از: ۱- تبیین جایگاه حقوق شهروندی در نظام قضایی جمهوری اسلامی: همانگونه که در پژوهش نشان داده شد آیت الله شاهرودی با تأکید بر مبانی اسلامی، حقوق شهروندی را در قالب عدالت اجتماعی و حفظ کرامت انسانی مورد توجه قرار داده‌اند و معتقد بودند که قوه قضاییه مسئول مستقیم تأمین امنیت حقوقی شهروندان است. ۲- تفکیک حقوق شهروندی به سه بخش مجزا: از منظر آیت الله شاهرودی، حقوق شهروندی شامل سه حوزه اصلی (حقوق مدنی و سیاسی، حقوق اقتصادی و اجتماعی، حقوق قضایی) است که برای حفظ عدالت اجتماعی باید به صورت همه‌جانبه مورد صیانت قرار گیرند. ۳- مبارزه با فساد به عنوان راهی برای احیای حقوق شهروندی: پژوهش نشان داد که آیت الله شاهرودی بر مبارزه با فساد در دستگاه قضایی تأکید ویژه‌ای داشتند. ایشان معتقد بودند که فساد اداری باعث تضییع حقوق شهروندان می‌شود و تنها از طریق سلامت دستگاه قضایی می‌توان حقوق عامه را حفظ کرد. ۴- توسعه بهداشت قضایی در فرآیندهای حقوقی: آیت الله شاهرودی با تکیه بر سیاست بهداشت قضایی در سیستم و روندهای قضایی اعتقاد داشتند که برای صیانت از حقوق شهروندی، باید بهداشت قضایی در فرآیندهای اداری، قضایی و اجرایی رعایت شود، زیرا این رویکرد موجب کاهش فساد و تأمین امنیت حقوقی شهروندان می‌شود. ۵- تکیه بر مبانی اسلامی در حقوق بشر: در پژوهش نشان داده شد که آیت الله شاهرودی بر استغناء نظام قضایی جمهوری اسلامی از مفاهیم غربی حقوق بشر تأکید داشتند و معتقد بودند که این ظرفیت در آموزه‌های اسلامی وجود دارد که بالاترین سطح کرامت انسانی را ارائه دهد. از این رو این مفاهیم باید به جهان ارائه شود.

باتوجه به آنکه آیت الله شاهرودی از جمله شاگردان آیت الله شهید صدر (ره) بودند و تنها شاگردی بودند که از ایشان اجازه اجتهاد کسب نمودند از این رو در مقایسه اندیشه سیاسی و حقوقی آیت الله هاشمی شاهرودی با استاد خویش یعنی آیت الله شهید صدر (ره) باید گفت که آیت الله شاهرودی با تأثیرپذیری از اندیشه های آیت الله شهید صدر (ره)، حقوق شهروندی را در قالب «عدالت اجتماعی» تعریف نمودند. اما در حالی که شهید صدر (ره) بیش تر بر عدالت اقتصادی تأکید داشت، آیت الله شاهرودی این عدالت را در قالب حقوق عامه، حقوق مدنی و حقوق قضایی توسعه دادند. همچنین در تطبیق و مقایسه اندیشه سیاسی و حقوقی آیت الله هاشمی شاهرودی به عنوان یکی از طلایه داران و متفکران برجسته نظریه حقوق بشر اسلامی باید اشاره داشت که برخلاف رویکردهای حقوق بشر غربی که عمدتاً فرد محور می باشند، آیت الله شاهرودی به حقوق شهروندی با رویکرد جمع محور (حقوق عامه) نگاه می کردند. ایشان بر این باور بودند که حقوق فردی باید در راستای حقوق عمومی تعریف و حمایت شود. شایان ذکر است که یکی از فرازهای متمایز کننده اندیشه سیاسی و حقوقی آیت الله شاهرودی با سایر فقها این است که

آیت‌الله شاهرودی برخلاف سایر فقها که صرفاً به مباحث تئوری و تفسیر قواعد و اصول قضایی اکتفا می‌کردند ایشان علاوه بر توجه به مبانی بواسطه حضور در حوزه امور اجرایی با تمرکز بر مباحثی همچون: «بهداشت قضایی» و «توسعه عدالت اجتماعی» تلاش داشتند تا سازوکاری منسجم برای حفظ و اجرای مطلوب حقوق شهروندی ایجاد کنند. همانگونه که در ابتدای مقاله و در بخش مقدمه نیز اشاره گردید آیت‌الله هاشمی شاهرودی با اتکاء به مبانی اصلی نظام جمهوری اسلامی ایران و با رویکردی به معنای واقعی کلمه فراجناحی برخلاف برخی رویکردهای سیاسی که حقوق شهروندی را ابزار سیاسی می‌دانند بر اصالت این حقوق بر مبنای فقه اسلامی تأکید داشتند و معتقد بودند که قوه قضاییه باید فارغ از جناح‌بندی‌های سیاسی به صیانت از حقوق مردم بپردازد.

منابع و مأخذ

- انصاری، محمودرضا (۱۳۹۷)، «نقد نظام عدالت قضایی در پرتو حاکمیت قانون با تأسی از نظریات مرجع عالیقدر جهان تشیع حضرت آیت‌الله العظمی سیدمحمود هاشمی شاهرودی»، پایان‌نامه دکتری تخصصی، دانشگاه عدالت.
- هاشمی شاهرودی، سیدمحمود (۱۳۸۶)، «شهروند محوری در عرصه عدالت»، تهران: مرکز مطبوعات و انتشارات قوه قضاییه، اداره کل اجتماعی و فرهنگی.
- هاشمی شاهرودی، سیدمحمود (۱۳۹۲)، «رساله احکام جوانان: مطابق فتاوی حضرت آیت‌الله العظمی سیدمحمود هاشمی شاهرودی»، تهران: انتشارات بنیاد فقه و معارف اهل بیت (ع).
- هاشمی شاهرودی، سیدمحمود (۱۳۹۴)، «نظارت و بازرسی: مجموعه بیانات مرجع عالیقدر حضرت آیت‌الله العظمی هاشمی شاهرودی»، چاپ اول، تهران: انتشارات بنیاد فقه و معارف اهل بیت (ع).
- هاشمی شاهرودی، سیدمحمود (۱۳۹۴)، «منشور سیاست: مجموعه بیانات مرجع عالیقدر حضرت آیت‌الله العظمی هاشمی شاهرودی»، چاپ اول، تهران: انتشارات بنیاد فقه و معارف اهل بیت (ع).
- شاهرودی، سیدمحمود (۱۳۹۴)، «مبارزه با فساد: مجموعه بیانات مرجع عالیقدر حضرت آیت‌الله العظمی هاشمی شاهرودی»، چاپ اول، تهران: انتشارات بنیاد فقه و معارف اهل بیت (ع).
- هاشمی شاهرودی، سیدمحمود (۱۳۹۴)، «حقوق شهروندی: مجموعه بیانات مرجع عالیقدر حضرت آیت‌الله العظمی سیدمحمود هاشمی شاهرودی»، تهران: انتشارات بنیاد فقه و معارف اهل بیت (ع).
- هاشمی شاهرودی، سیدمحمود (۱۳۹۴)، «منشور قضا: مجموعه بیانات حضرت آیت‌الله سیدمحمود هاشمی شاهرودی»، ج ۱، تهران: نشر خرسندی.
- هاشمی شاهرودی، سیدمحمود (۱۳۹۵)، «زندان زدایی و حبس زدایی: گزیده بیانات مرجع عالی قدر حضرت آیت‌الله العظمی سیدمحمود هاشمی شاهرودی»، چاپ اول، تهران: نشر میزان.
- هاشمی شاهرودی، سیدمحمود (۱۳۹۵)، «جهان بینی اسلامی و نقش عملی آن در حرکت انسان و تاریخ»، قم: مؤسسه دایره المعارف فقه اسلامی بر مذهب اهل بیت (ع).
- هاشمی شاهرودی، سیدمحمود (۱۳۹۵)، «گزیده ای از سیاست های قضایی امیرالمومنین علی (ع)»، تهران: نشر جنگل و جاودانه.

هاشمی شاهرودی، سید محمود (۱۳۸۳)، «پیشگیری از جرم: گزیده سخنان آیت الله هاشمی شاهرودی»، تهران: معاونت امور اجتماعی و پیشگیری از وقوع جرم، مرکز مطبوعات و انتشارات قوه قضائیه.

هاشمی شاهرودی، سید محمود (۱۳۸۳)، «نهضت خدمت رسانی قضایی: گزیده سخنان آیت الله هاشمی شاهرودی»، تهران: معاونت امور اجتماعی و پیشگیری از وقوع جرم، مرکز مطبوعات و انتشارات قوه قضائیه.

هاشمی شاهرودی، سید محمود (۱۳۸۳)، «مدیریت قضایی: گزیده سخنان آیت الله هاشمی شاهرودی»، تهران: مرکز مطبوعات و انتشارات قوه قضائیه.

هاشمی شاهرودی، سید محمود (۱۳۹۸)، «مشکلات و چالش های دستگاه قضایی و برخی راهکارهای بهبود عملکرد آن»، قم: بنیاد فقه و معارف اهل البیت علیهم السلام.

هاشمی شاهرودی، سید محمود (۱۳۹۸)، «نظام قضای اسلامی: بیانات مرجع عالیقدر حضرت آیت الله العظمی هاشمی شاهرودی پیرامون نظام قضای اسلامی»، قم: بنیاد فقه و معارف اهل البیت علیهم السلام.

هاشمی شاهرودی، سید محمود (۱۳۹۸)، «چالش ها و مسائل فراروی نظام جمهوری اسلامی ایران»، قم: بنیاد فقه و معارف اهل البیت علیهم السلام.

هاشمی شاهرودی، سید محمود (۱۳۹۸)، «مقابله با مفاسد اقتصادی»، قم: بنیاد فقه و معارف اهل البیت علیهم السلام.

هاشمی شاهرودی، سید محمود (۱۳۹۸)، «حقوق شهروندی»، قم: بنیاد فقه و معارف اهل البیت علیهم السلام.

هاشمی شاهرودی، سید محمود (۱۳۸۰)، «توسعه قضایی و اقتدار ملی در سخنان حضرت آیت الله هاشمی شاهرودی ر یاست قوه قضائیه»، تهران: معاونت امور اجتماعی و پیشگیری از وقوع جرم، مرکز مطبوعات و انتشارات قوه قضائیه.

هاشمی شاهرودی، سید محمود (۱۳۸۰)، «زندان، ضرورت نه مجازات: نگاهی نقادانه به زندان و قوانین آن از منظر حضرت آیت الله هاشمی شاهرودی»، تهران: معاونت امور اجتماعی و پیشگیری از وقوع جرم، مرکز مطبوعات و انتشارات قوه قضائیه.

ب) مقالات

جلالی فراهانی، احمد (۱۳۸۶)، «فقط یک تعریف از حقوق شهروندی»، روزنامه ایران، هجدهم تیر، شماره ۳۶۸۲.

جمشیدی، علیرضا (۱۳۸۸)، «تدوین لوایح در پرتو برنامه های توسعه قضایی»، تهران: انتشارات روزنامه رسمی جمهوری اسلامی ایران.

قریشی، سید مهدی؛ صالحی، سید مهدی؛ فرامرزی، فاطمه (۱۳۹۱)، «جایگاه حقوق بشر در اسلام»، همایش ملی حقوق بین الملل در آینه علوم روز، ارومیه، جهاد دانشگاهی واحد استان آذربایجان غربی.

قلی پور، منصوره (۱۳۸۶)، «حقوق شهروندی، حق دفاع و فرهنگ فاطمی»، مجله پگاه حوزه، تابستان، شماره ۲۱۱.

هاشمی شاهرودی، سید محمود (۱۳۸۴)، «سخنرانی در جلسه مسئولان عالی قضایی پیرامون بیانیه های مجامع حقوق بشری درباره نقض حقوق بشر در ایران و سایر ملل اسلامی، بیست و ششم دی.

هاشمی شاهرودی، سید محمود (۱۳۸۵ الف)، «دستگاه قضایی»، مجله قضاوت (ماه نامه آموزش دادگستری استان تهران)، آبان و آذر، شماره ۴۱، صص ۲۴ - ۲۷.

هاشمی شاهرودی، سید محمود (۱۳۸۵ ب)، «حقوق بشر: گزیده سخنان آیت الله هاشمی شاهرودی»، تهران: مرکز مطبوعات و انتشارات قوه قضائیه.

هاشمی شاهرودی، سید محمود (۱۳۸۶ الف)، «تقدم عدالت بر رویکرد امنیتی»، مجله حقوقی کیفری، بهار، شماره ۵۸، صص ۹-۲۲.

هاشمی شاهرودی، سید محمود (۱۳۸۸)، «شهید اول و سازماندهی نهاد مرجعیت»، فصلنامه فقه اهل بیت، سال پانزدهم، تابستان و پاییز، شماره های ۵۸ و ۵۹، صص ۳-۹.

References

Ansari, Mahmoudreza .(1397) .*Naqd-e nezām-e ‘edālat-e qazā’ī dar parto-ye hākemiyyat-e qānūn bā ta’assī az nazarīyāt-e marja’-e ‘ālīqadr-e jahān-e tashayyo ‘Ḥazrat Āyatollāh al-‘Uzma Seyyed Mahmoud Hashemi Shahroudi* [Critique of the system of judicial justice in the light of the rule of law, inspired by the views of the grand marja’ of the Shi’i world, Ayatollah al-‘Uzma Seyyed Mahmoud Hashemi Shahroudi]. PhD dissertation, Adalat University, Tehran. [in Persian]

Hashemi Shahroudi, Seyyed Mahmoud .(1386) .*Shahrvand-mahvarī dar ‘arše-ye ‘edālat* [Citizen-centeredness in the sphere of justice]. Tehran: Press and Publications Center of the Judiciary, Directorate-General for Social and Cultural Affairs. [in Persian]

Hashemi Shahroudi, Seyyed Mahmoud .(1392) .*Resāle-ye aḥkām-e javānān: motābeq-e fatāwā-ye Ḥazrat Āyatollāh al-‘Uzma Seyyed Mahmoud Hashemi Shahroudi* [Treatise of rulings for the youth: According to the fatwas of Grand Ayatollah Seyyed Mahmoud Hashemi Shahroudi]. Tehran: Foundation of Fiqh and Teachings of Ahl al-Bayt (AS). [in Persian]

Hashemi Shahroudi, Seyyed Mahmoud .(1394) .*Nezārat va bāzresī: majmū‘e-ye bayānāt-e marja’-e ‘ālīqadr Ḥazrat Āyatollāh al-‘Uzma Hashemi Shahroudi* [Supervision and inspection: Collected statements of Grand Ayatollah Hashemi Shahroudi]. 1st ed. Tehran: Foundation of Fiqh and Teachings of Ahl al-Bayt (AS). [in Persian]

Hashemi Shahroudi, Seyyed Mahmoud .(1394) .*Manshūr-e sīyāsāt: majmū‘e-ye bayānāt-e marja’-e ‘ālīqadr Ḥazrat Āyatollāh al-‘Uzma Hashemi Shahroudi* [Charter of policy: Collected statements of Grand Ayatollah Hashemi Shahroudi]. 1st ed. Tehran: Foundation of Fiqh and Teachings of Ahl al-Bayt (AS). [in Persian]

Hashemi Shahroudi, Seyyed Mahmoud .(1394) .*Mobāreze bā fasād: majmū‘e-ye bayānāt-e marja’-e ‘ālīqadr Ḥazrat Āyatollāh al-‘Uzma Hashemi Shahroudi* [Combating corruption: Collected statements of Grand Ayatollah Hashemi Shahroudi]. 1st ed. Tehran: Foundation of Fiqh and Teachings of Ahl al-Bayt (AS). [in Persian]

Hashemi Shahroudi, Seyyed Mahmoud .(1394) .*Hoqūq-e shahrvandī: majmū‘e-ye bayānāt-e marja’-e ‘ālīqadr Ḥazrat Āyatollāh al-‘Uzma Seyyed Mahmoud Hashemi Shahroudi* [Citizens’ rights: Collected statements of Grand Ayatollah Seyyed Mahmoud Hashemi Shahroudi]. Tehran: Foundation of Fiqh and Teachings of Ahl al-Bayt (AS). [in Persian]

Hashemi Shahroudi, Seyyed Mahmoud .(1394) .*Manshūr-e qazā: majmū‘e-ye bayānāt-e Ḥazrat Āyatollāh Seyyed Mahmoud Hashemi Shahroudi* ,Vol. 1 [Charter of the judiciary: Collected statements of Ayatollah Seyyed Mahmoud Hashemi Shahroudi, Vol. 1]. Tehran: Khorsandi Publishing. [in Persian]

Hashemi Shahroudi, Seyyed Mahmoud .(1395) .*Zendān-zodā’ī va ḥabs-zodā’ī: gozīde-ye bayānāt-e marja’-e ‘ālīqadr Ḥazrat Āyatollāh al-‘Uzma Seyyed Mahmoud Hashemi Shahroudi* [Prison reduction and decarceration: Selected statements of Grand Ayatollah Seyyed Mahmoud Hashemi Shahroudi]. 1st ed. Tehran: Mizan Publishing. [in Persian]

Hashemi Shahroudi, Seyyed Mahmoud .(1395) .*Jahān-bīnī-ye eslāmī va naqs-e ‘amālī-ye ān dar harekat-e ensān va tārīkh* [Islamic worldview and its practical role in the movement of the human being and history]. Qom: Institute of the Encyclopedia of Islamic Jurisprudence according to the School of Ahl al-Bayt (AS). [in Persian]

Hashemi Shahroudi, Seyyed Mahmoud .(1395) .*Gozīde ī az sīyāsāt-hā-ye qazā’ī-ye Amīr al-Mu’mīnīn ‘Alī (AS)* [Selections from the judicial policies of Imam ‘Alī (AS)].[Tehran: Jangal & Javedaneh Publishing. [in Persian]

Hashemi Shahroudi, Seyyed Mahmoud .(1383) .*Pīshgīrī az jorm: gozīde-ye sokhanān-e Āyatollāh Hashemi Shahroudi* [Crime prevention: Selected speeches of Ayatollah Hashemi Shahroudi]. Tehran: Deputy for Social Affairs and Crime Prevention, Press and Publications Center of the Judiciary. [in Persian]

Hashemi Shahroudi, Seyyed Mahmoud .(1383) .*Nahzat-e khedmat-resānī-ye qazā’ī: gozīde-ye sokhanān-e Āyatollāh Hashemi Shahroudi* [Judicial service movement: Selected speeches of Ayatollah Hashemi Shahroudi]. Tehran: Deputy for Social Affairs and Crime Prevention, Press and Publications Center of the Judiciary. [in Persian]

Hashemi Shahroudi, Seyyed Mahmoud .(1383) .*Modīriyyat-e qazā’ī: gozīde-ye sokhanān-e Āyatollāh Hashemi Shahroudi* [Judicial management: Selected speeches of Ayatollah Hashemi Shahroudi]. Tehran: Press and Publications Center of the Judiciary. [in Persian]

Hashemi Shahroudi, Seyyed Mahmoud .(1398) .*Moshkelāt va chālesh-hā-ye dastgāh-e qazā’ī va barxī rāhkarhā-ye behbūd-e ‘amalkard-e ān* [Problems and challenges of the judiciary and some solutions for improving its performance]. Qom: Foundation of Fiqh and Teachings of Ahl al-Bayt (AS). [in Persian]

Hashemi Shahroudi, Seyyed Mahmoud .(1398) .*Nezām-e qazā-ye eslāmī: bayānāt-e marja’-e ‘ālīqadr Ḥazrat Āyatollāh al-‘Uzma Hashemi Shahroudi pīrāmūn-e nezām-e qazā-ye eslāmī* [The Islamic judicial system: Statements of Grand Ayatollah Hashemi Shahroudi on the Islamic judiciary]. Qom: Foundation of Fiqh and Teachings of Ahl al-Bayt (AS). [in Persian]

Hashemi Shahroudi, Seyyed Mahmoud .(1398) .*Chālesh-hā va masā’el-e farārū-ye nezām-e Jomhūrī-ye Eslāmī-ye Irān* [Challenges and issues facing the system of the Islamic Republic of Iran]. Qom: Foundation of Fiqh and Teachings of Ahl al-Bayt (AS). [in Persian]

Hashemi Shahroudi, Seyyed Mahmoud .(1398) .*Moqābele bā mofāsad-e eqtesādī* [Combating economic corruption]. Qom: Foundation of Fiqh and Teachings of Ahl al-Bayt (AS). [in Persian]

Hashemi Shahroudi, Seyyed Mahmoud .(1398) .*Hoqūq-e shahrvandī* [Citizens’ rights]. Qom: Foundation of Fiqh and Teachings of Ahl al-Bayt (AS). [in Persian]

Hashemi Shahroudi, Seyyed Mahmoud .(1380) .*Tose‘e-ye qazā’ī va eqtedār-e mellī dar sokhanān-e Ḥazrat Āyatollāh Hashemi Shahroudi, rayāsāt-e qovve-ye qazā’īyeh* [Judicial development and national power in the speeches of Ayatollah Hashemi Shahroudi, Head of the Judiciary]. Tehran: Deputy for Social Affairs and Crime Prevention, Press and Publications Center of the Judiciary. [in Persian]

Hashemi Shahroudi, Seyyed Mahmoud .(1380) .*Zendān, zarūrat nah mojāzāt: negāhī naqdāneh be zendān va qavānīn-e ān az manzar-e Ḥazrat Āyatollāh Hashemi Shahroudi* [Prison, necessity not punishment: A critical look at prison and its laws from Ayatollah Hashemi Shahroudi’s perspective]. Tehran: Deputy for Social Affairs and Crime Prevention, Press and Publications Center of the Judiciary. [in Persian]

Jalali Farahani, Ahmad. (1386). “Faghat yek ta’rīf az hoqūq-e shahrvandī” [Only one definition of citizens’ rights] .*Iran Newspaper*, 18 Tir, No. 3682. [in Persian]

Jamshidi, Alireza .(1388) .*Tadvīn-e lavāyeḥ dar parto-ye barnamehā-ye tose‘e-ye qazā’* [Drafting legal bills in the light of judicial development programs] .[Tehran: Official Gazette of the Islamic Republic of Iran. [in Persian]

Qureshi, Seyyed Mehdi, Salehi, Seyyed Mehdi & ,Faramarzi, Fatemeh. (1391). “Jāygāh-e hoqūq-e bashar dar eslām” [The status of human rights in Islam] .*National Conference on International Law in the Mirror of Contemporary Sciences* ,Urmia, Jihad-e Daneshgahi, West Azerbaijan Province. [in Persian]

Gholipour, Mansoureh. (1386). “Hoqūq-e shahrvandī, ḥaqq-e defā‘ va farhang-e Fātemī” [Citizens’ rights, the right of defence and the Fatimid culture] .*Pegāh-e Hozeh Journal*, Summer, No. 211. [in Persian]

Hashemi Shahroudi, Seyyed Mahmoud. (1384). Speech at the meeting of senior judicial officials regarding the human-rights statements of international bodies about alleged violations of human rights in Iran and other Islamic nations, 26 Dey. [in Persian]

Hashemi Shahroudi, Seyyed Mahmoud. (1385a). “Dastgāh-e qazā’ī” [The judiciary] .*Qezāvat* (Judgment) Monthly – Training Magazine of the Judiciary of Tehran Province, Aban–Azar, No. 41, pp. 24–27. [in Persian]

Hashemi Shahroudi, Seyyed Mahmoud. (1385b) .*Hoqūq-e bashar: gozīde-ye sokhanān-e Āyatollāh Hashemi Shahroudi* [Human rights: Selected speeches of Ayatollah Hashemi Shahroudi]. Tehran: Press and Publications Center of the Judiciary. [in Persian]

Hashemi Shahroudi, Seyyed Mahmoud. (1386a). “Taḳaddom-e ‘edālat bar rokard-e amnīyatī” [Primacy of justice over a security-oriented approach] .*Criminal Law Journal* ,Spring, No. 58, pp. 9–22. [in Persian]

Hashemi Shahroudi, Seyyed Mahmoud. (1388). “Shahīd-e awwal va sāmān-dehī-ye nehād-e marja‘iyyat” [The First Martyr and the organization of the institution of marja‘iyyat] .*Fiqh Ahl al-Bayt Quarterly*, 15th year, Summer & Autumn, Nos. 58–59, pp. 3–9. [in Persian]